

AEOL MİMARİSİ ve TAPINAKLARI

(DIA) Hellen mimarisinde volütlü düzenlerden biri olan Aeol/Aiol düzeni, bu düzene ilişkin ilk buluntuların Aiolis Bölgesi'nde ele geçmesinden ötürü bu isimle adlandırılmıştır. **(DIA)** Halikarnassoslu tarihçi Herodotos (I. 149-15), Aiolis Bölgesi'ndeki 12 aeol kentini aşağıdaki gibi sıralamaktadır: 1-Kyme (Aliğa – Nemrut Koyu); 2-Larisa (Buruncuk Köyü); 3-Neontheikos (Yanık Köy); 4-Temnos (Görece-Kayacık Tepesi); 5-Killa; 6- Notion (Ahmetbeyli); 7-Aigiroessa; 8- Pitane (Çandarlı); 9-Aigaiai (Nemrutkale); 10-Myrina (Aliğa-Kalabaktepe); 11-Gryneion (Yenişakran); 12- Smyrna (Bayraklı). Fakat Smyrna daha sonra Ionia'ya dahil olmuştur. Söz konusu bu kentlerde sürdürülen arkeolojik kazılarda Arkaik Dönem'e tarihlenebilecek Aeol düzeni ile ilişkili veriler oldukça sınırlıdır. Veri azlığının en belirgin nedeni, söz konusu düzenin tapınak mimarlığında kullanımının **MÖ 7. yüzyıl sonu ile MÖ 6. yüzyıl ile sınırlı olmasıdır**. Hem arkeolojik verilerin yetersizliği hem de Romalı Mimar ve Mühendis Vitruvius'un MÖ 5. yüzyılda kullanımı terk edilmiş olan Aeol mimari düzeninininden hiç bahsetmemiş olmasından ötürü bu düzen hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.

(DIA) Aeol düzeninin anıtsal mimari repertuarından çıkarılmasının en önemli nedeni işlevsel bir yetersizlik gibi görünmektedir. Dikey volütlü Aeol başlıkları, yatay volütlü ion başlıklarına kıyasla daha kısa olan taşıyıcı düzlemi (abakus levhası) ile ağır üst yapıyı taşımaya uygun değildir. Aeol başlığının taşıyıcı düzlemi, üst yapının tonlarca ağırlığını dengeli ve sağlam bir şekilde sütunlara aktarma konusunda yetersiz kalmış ve yerini "kuzeni" sayılabilecek ion başlıklarına bırakmış gibi gözükmektedir. Bu zamana kadar yapılan yüzey araştırmalarında ve arkeolojik kazılarda hiçbir Aeol Tapınağına ya da stoa, bankethaus vb. aeol düzende yapılmış bir aeol üst yapısına ait olabilecek mimari taş bulguya rastlanmamıştır. Bu yapıların tamamında üstyapının ahşap olduğu varsayılmaktadır.

Larisa'da (Buruncuk/Menemen/İzmir) açığa çıkartılan her iki evresi de MÖ 6. yüzyıla tarihlenen, ancak düzeni kesin olarak saptanamayan Athena Tapınağı'nı saymaz isek, bir tapınak yapısı ile ilişkilendirilen Aeol buluntusu çok sınırlıdır.

(DIA) Bilinen örneklerden en erkeni, Aeolia Bölgesi'nde yer alan Eski İzmir yani Bayraklı Höyük'teki Smyrna Athena Tapınağı'dır. Smyrna Athena Tapınağı'nın inşası MÖ 7 yüzyılın sonlarında başlamış ama MÖ 6. yüzyıl başlarında tamamlanmadan bırakılmıştır.

(DIA) Bugün bilinen en geç Aeol Tapınağı ise, Lesbos Adası'nda MÖ 6. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen **Klopedi** Tapınağı'dır.

(DIA) Eldeki verilen çok sınırlı olması nedeniyle Aeol Düzeni'nin Dor ve İon düzenlerinde olduğu gibi **kanonik** özelliklerinin olup olmadığı bilinmemektedir. MÖ 7. yüzyıl sonu ve MÖ 6. yüzyılın ortalarına kadar halen dor ve ion düzeninin taş mimarisi gelişme/emekleme aşamasında olduğunu göz önünden çıkarmamak gerekir. Yani dor ve ion düzenleri MÖ 6. yüzyıl ortalarında kanonik düzenlerine ulaşmışlardır. **Aeol düzeni gelişimi için süre ve kullanım oldukça kısıtlı kalmıştır.**

(DIA) **Krepidoma ve Stylobat:** Aeol düzeninin bilinen en erken örneği Smyrna ve en geç örneği Klopedi tapınaklarının her ikisinde **de krepidoma izleri saptanmıştır.** **(DIA)** Smyrna Athena Tapınağı'nın MÖ 6. yüzyıl başlarına tarihlenen evresinde, tapınak platformunun güney kenarında iki basamaklı bir krepidoma inşasına başlanmış ancak yarım bırakılmış, krepidoma yarım bırakılmıştır. **(DIA)** Krepidoma'nın kesin olarak kullanıldığına işaret eden yapı, Lesbos Adası'ndaki **Klopedi** tapınağıdır. Kısmen iyi korunmuş olan Klopedi tapınağında Krepidoma **üç basamaklıdır.** Söz konusu bu **üç basamaklı** krepidoma, **Dor düzeninin Arkaik Dönem sonlarına doğru kanonikleşen bir özelliğidir.** Klopedi Tapınağı'nda krepidomanın en üst basamağı yani **stylobat**'in kısmen de olsa korunduğu tek aeol tapınağıdır. Düzgün dikdörtgen bloklardan oluşturulmuş olan krepidoma'nın dış yüzünde Assos Athena Tapınağı'nda olduğu gibi blokları yerleştirmek yada bezeme unsuru olarak mahmuzlar bırakılmıştır.

(DIA) MÖ 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen Neandria'daki tapınaktan ise altyapı temel dışında krepidoma'dan günümüze pek bir şey ulaşmamıştır. Ancak tapınağın taş bir platform üzerinde olduğu kabul edilmektedir.

(DIA) **Sekos Planı ve Peristasis:** Bilinen Aeol tapınakları basit bir sekos planına sahiptir. Geç Arkaik Dönem'e tarihlenen Klopedi Tapınağı ve diğer aeol

tapınakları olmak üzere **dikdörtgen bir naos**'tan (oikos tipi) oluşturulmuştur. **(DIA)** Bu plan tipi, Aeolis Bölgesi'nde mimari düzeni bilinmeyen **Larisa Athena Tapınağı'nın** MÖ 600'lere tarihlenen ilk evresi ve MÖ 530'lara tarihlenen ikinci evresinde de geçerlidir. Aeol düzenindeki hiç bir tapınakta **pronaos, opisthodomos** ya da **adyton**'un varlığına dair kesin kanıt bulunamamıştır.

(DIA) Smyrna Athena Tapınağı'nın Erken Arkaik Dönem'e tarihlenen II. evresinde 6 x 10 sütunlu bir peristasis ile bir pronaos restitüte edilmiş ise de bu sadece öneri olarak kalmıştır.

(DIA) Korunagelen Aeol tapınaklarından sadece Geç Arkaik Dönem'e tarihlenen Klopedi Tapınağı'nda naos'u/sekos'u çevreleyen bir peristasis'in varlığı kesin olarak kanıtlanabilmektedir. Burada stylobat üzerinde in situ durumda, kısmen tamburları ile korunan kaideler ile sütunların konumlarını belli eden dairesel izler tespit edilmiştir. Klopedi'deki tapınağın ilk evresinde de peristasis'e sahip olduğu tespit edilmiştir.

Peristasis, Smyrna Athena ve Neandria tapınakları için de önerilmekle birlikte bu öneriyi destekleyecek somut veriler eksiktir.

(DIA) Sütun Kaidesi: Aeol sütunları, dor sütunlarının aksine İon sütunları gibi kaidelidir. Arkeolojik veriler, Aeol başlıklı sütunların altında torus profilli, dairesel kaideler olduğunu göstermektedir. İon kaidelerinin aksine aeol kaideleri oldukça sadedir. **Larisa'da** MÖ 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen Eski Saray'ın portikosu'nda böyle bir kaide (torus biçimli, alçak ve bezemesiz) ele geçmiştir. **(DIA)** MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen **Klopedi Tapınağı'nın** kaideleri yine çok sade olmakla birlikte, torus üstünde ince bir astragal profili yer alır.

(DIA) Yapraklı torusların en azından bazı sütunlarda Geç Hitit, Pers ve Assur örneklerine dayanılarak kaide olarak kullanılmış olduğu ileri sürülmektedir. **(DIA)** Örneğin Smyrna'da çok sayıda ele geçen yapraklı torus çapının, sütun alt tamburundan ziyade üst tamburuyla uyumlu olması nedeniyle bu görüş pek kabul edilmemiştir.

(DIA) Sütun Gövdesi: Ele geçen buluntulardan Dor ve İon düzeninde olduğu gibi Aeol sütunlarının da alttan yukarı doğru inceldiği ve tamburlardan oluştuğu

kabul edilmektedir. Smyrna Athena tapınağında bu incelme tambur başına 1 cm olarak hesaplanmıştır (tambur yükseklikleri 38-58 cm arasında değişmekte), alt çaplar 82-86 cm, üst çaplar 81-85 cm). Smyrna Athena tapınağındaki alt tamburlarda silindirik dübel yuvaları en erken örnekleri oluşturmaktadır. Bu tapınaktaki sütunlar **32 adet keskin setli yive** sahiptirler. Akurgal'a göre ele geçen üç örnekte de 32 adet keskin setli yivin varlığının tespit edilmesi, **Aeol düzeninin kanonik özelliği olabilir**. Bu Smyrna için geçerli olursa da **Neandria, Larisa ve Klopedi**'deki tapınaklarda sütunlar **düz yani yivsizdirler**. Fakat Neandria buluntularının tambur değil, kaide olma olasılığı da söz konusudur. Ayrıca Klazomenai'a ele geçen ve Smyrna'dakiler gibi keskin yivlere sahip tambur parçasının bir Aeol sütununa ait olabileceği ileri sürülmektedir.

(DIA) Başlık: Dikey volütlü başlıklar, Yakınoğu'da Kıbrıs'ta MÖ 7 yüzyıl sonlarında itibaren, özellikle mezar stellerinde karşımıza çıkar. Ancak en eski örnekleri Bronz Çağı'ndan itibaren görülür. MÖ 7. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Anadolu'nun kuzeyinde ve yakın adalarda yani Aeolis Bölgesi'nde kullanılan ve bir kısmı sağlıklı bir şekilde tapınak mimarlığı ile ilişkilendirilmiş dikey volütlü başlıklar görülür. Aynı zamanda Batı Anadolu'nun güneyinde de Karia Bölgesi'nde de (Alazeytin, Datça, Euromos, Pedasa ve Bodrum-Sazköy) bir çoğu MÖ 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen dikey volütlü başlıklar bulunmuştur. **Kimilerine göre dikey volütlü başlıklar Fenike mimarlığının mirasıdır**.

(DIA) Dikey volütlü başlıklar, en erken örnekleri MÖ 600'lere tarihlenen Batı Anadolu örnekleriyle birlikte, bölgenin farklı mimari anlayışı doğrultusunda ilk kez dairesel kesitli, bağımsız sütun başlıkları olarak kullanılırlar ve **Aeol başlığı** olarak adlandırılırlar.

(DIA) İlk örneği Neandria kazılarında bulunan Aeol başlığında volütler, sütun gövdesi üzerinde dikey olarak yükselerek tepede iki yana ayrılan iri sarmallardan oluşur. Volütleri oluşturan sarmallar, merkezde göz olarak adlandırılan dairesel bir kabartı ya da yuva ile sonlanır. Volütler arasındaki üçgen alanı dolduran cephe bezeği genelde bir **palmet** motifidir. Palmet motifinden yoksun örneklerde mevcuttur (Lesbos adasındaki Eressos ve Paros örneklerinde olduğu gibi).

(DIA) Neandria ve Klopedi örnekleri gibi gelişkin tip olarak kabul edilen başlıklarda, cephe bezemesini oluşturan palmedin dış yaprakları damla biçimli bir uzantı halinde volütlerin üzerine taşar. Neandria örneğinde beş yapraklı olan palmedin üstü düzleştirilerek taşıyıcı düzlem olarak tasarlanmıştır. Klopedi başlığında ise palmet motifinin tepesindeki bu düz alan daha da uzatılmış, böylece arşitrav için nispeten daha elverişli bir düzlem oluşturulmuştur.

(DIA) MÖ 6. yüzyıl başlarına tarihlenen Smyrna başlıklarında kazıma tekniği ile işlenen sarmal kıvrımları fazla sıkı değildir. Volüt kanallarının yüzeyi de düzdür. Larisa'da en erken olarak değerlendirilen başlıkta da bu görülür. **Bu başlık olasılıkla bir adak sütununa ait olmalıdır.**

(DIA) Bugünkü bilgilerimize göre, Aeol başlıklarının bir tapınak yapısı ile ilişkilendirildiği en erken örnek **Smyrna Athena Tapınağı'dır**. Bu tapınağın MÖ 6. yüzyıl başında inşa edilen evresiyle ilişkilendirilen çok sayıda Aeol başlık parçası ele geçmiştir. Smyrna Anthena Tapınağı'nı Neandria, Troia ve Klopedi'deki MÖ 6. Yüzyıl ortalarında inşa edilen tapınaklar izler.

(DIA) Smyrna başta olmak üzere, Aeol başlıklarının ele geçtiği bazı yerlerde birlikte bulunan tipik bir mimari buluntu daha vardır. Yüzeyi yaprak dizisi ile bezeli, torus profilli bu mimari eleman **yapraklı torus** veya **yapraklı başlık** olarak da bilinmektedir. Akurgal Smyrna'dakileri “**mantar biçimli**” başlık olarak adlandırmıştır. Smyrna haricinde Neandria, Larisa, Aigai, Klazomenai ve Phokaia'da benzer mimari elemanlar (yapraklı torus parçaları) ele geçmiştir.

Smyrna ve Neandria örneklerinin çapları, en azından bazı yapraklı torusların, sütun tamburları ile volütlü başlık arasında geçiş elemanı olarak kullanılmış olabileceğine işaret eder.

Arkeolojik veriler, Aeol başlıklarıyla yapraklı torusların ilişkisi konusunda kesin bir genelleme yapmaya olanak vermez. Bunların her biri bağımsız başlık tasarımları olabileceği gibi, dikey volütlerle birlikte kullanılmış olabilirler.

(DIA) Attika Bölgesi'nde Oropos yerleşiminde MÖ 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen adak sütununa ait olan bir başlık, dikey völüt ile ekinus profilinin birleşimini gösteren “kompozit” bir başlık gibi görünmektedir.

ÜST YAPI: Aeol tapınaklarının üst yapısından sadece geriye sınırlı sayıda çatı malzemesi koruna gelmiştir. Bunun nedeni, Aeol tapınaklarında üst yapıda taş yerine ahşap ve pişmiş toprak malzemenin kullanılmış olmasıdır. Söz konusu bu malzemenin hafif olması nedeniyle, aeol başlığı ile bağlantılı olarak bilinci tercih edilmiş olmalıdır. Aeol başlıklarında yükü taşıyan ve dağıtan abakus levhasının olmayışı önemli rol oynamış olmalıdır.

(DIA) Her ne kadar monumental mimariye ilişkin veri yoksa da **Larisa'da** ele geçen yapı modellerinde betimlenen üst yapı, olasılıkla **iki fascialı bir arşitrav** ve doğrudan bunun üzerine oturan geison'dan oluşturulmuştur. Frizin varlığına işaret eden bir ipucu bulunmamaktadır.

(DIA) MÖ 6. yüzyıla tarihlenen bir amphora üzerindeki kült binası tasvirinde, yapı aeol başlıklı bir çift sütuna sahiptir. Buradaki kült binası bir çok mimari ayrıntıdan yoksun olmakla birlikte, içerisindeki dev kült heykeli ve kiremitler üzerindeki **devasa aslan figürü** (olasılıkla akroterion) özenle vurgulanmıştır. Genel kanı buradaki kült binasının taş değil ahşap olduğudur.

Arkeolojik kazılarla elde edilen üst yapıya ilişkin verileri çoğunluğunu küçük parçalar halinde bulunan terrakotta geison, sima parçaları ve az sayıda korinth tipi kiremit parçaları oluşturmaktadır. Ağırlıklı olarak Neandria, Larisa ve Klopedi'de bulunan terrakotta çatı elemanlarının çoğu zengin bitkisel ve figürlü kabartmalarla bezelidir. Taş örnekler oldukça azdır. Larisa'da taş sima ve çörten, Smyrna ve Melangapos'da taş çörten ele geçmiştir.

- 1- Smyrna Athena Tapınağı, Erken Arkaik Dönem, 2. Evre
- 2- Neandria Tapınağı (MÖ 6. yüzyıl)
- 3- Troia Arkaik Tapınak (MÖ 550)
- 4- Klopedi Tapınağı, Lesbos Adası, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı

(DIA) AEOL TAPINAKLARI:

1. Smyrna Athena Tapınağı (MÖ 600-580)
2. Neandria Tapınağı (MÖ 6. yüzyıl),
3. Troia Arkaik Tapınak (MÖ 550)
4. Klopedi Tapınağı, Lesbos Adası, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı

SMYRNA (BAYRAKLI) ATHENA TAPINAĞI

(DIA) Bayraklı Athena Tapınağı, Subgeometrik Dönem'den (MÖ 675-640) başlayarak Arkaik Dönem boyunca çeşitli genişletme ve onarım çalışmaları geçirmiştir. Tapınak kazılarında ele geçen buluntular bir stratigrafi vermemektedir ve tapınağın evreleri buluntularla saptanacak durumda değildir. **(DIA)** Ancak söz konusu buluntular, tapınağın o dönemlerde var olduğunu kanıtlar. Tapınağın subgeometrik dönem öncesi varlığını, Subgeometrik Dönem podyumunun altına giren 3 m enindeki kutsal rampa ve bu rampanın dayandığı bir yapı duvarı göstermektedir.

Arkeolojik kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan kalıntılara göre Bayraklı Athena Tapınağı Geç Geometrik, Subgeometrik (MÖ 675-640), Erken Arkaik (MÖ 640-630/620) ve Olgun Arkaik (MÖ 600- 580) Dönem olmak üzere dört yapı evresine sahiptir. Ancak biz sadece Olgun Arkaik Döneme tarihlenen yapı evresini ele alacağız.

(DIA) 14,44 x 24,70 m stylobat ölçülerine sahip olan Smyrna Athena Tapınağı, girişi doğu yönde olmak üzere doğu-batı yönde, yüksekliği 1 ile 4 m arasında değişen bir yapay terasın arkasındaki bir platform üzerine üzerine inşa edilmiştir. Platformun güney kenarında genişletme çalışmaları sırasında iki basamaklı bir krepidoma'nın yapımına başlanmış ama tamamlanmadan bırakılmıştır. Tapınağın etrafındaki teraslar üzerinde stoalar'ın olduğu tahmin edilmektedir.

(DIA) Tapınak terasının ana girişini güney yöndeki rampa oluşturur. Söz konusu bu rampalı giriş, olasılıkla kurbanların teras üzerinde yer alan sunağa ulaşımı için planlanmıştır. Söz konusu bu girişte bulunan ve bugün İzmir Arkeoloji

Müzesi'nde sergilenmekte olan **bronz bir çubuk** üzerindeki yazıt sayesinde tapınağın kesin olarak **Athena'ya adandığı** bilinmektedir.

(DIA) Akurgal kazılarını ile ortaya çıkarılmış olan tapınaktan günümüze kadar çok fazla bir şey kalmadığından tapınak hakkında çok az bilgiye sahibiz. Ne sekos'un ölçüleri ne de tapınağı çevreleyen bir peristasis'in varlığı kesin olarak tespit edilebilmiştir. Dağınık olarak ele geçmiş olan kaide, sütun tamburu ve başlıklara rağmen, stylobat üzerinde sütunlarına varlığına işaret edecek herhangi bir kalıntı yoktur.

(DIAx3) Sütun başlıklarındaki tipolojik çeşitlilik, başlık ve tarmburların farklı ölçülerde olması, söz konusu sütun ve tarmburların aynı mimari bir bütüne örneğin tapınağın peristasis'ine ait olma olasılığını azaltmaktadır. **(DIA)** Akurgal, tapınağın üzerinde yükseldiği platformun kuzey ve doğu tarafının sütun sırasını taşıyacak kadar sağlam olmadığını ve tapınağın sadece batısı ve güneyine sütun sırasının eklenmiş olabileceğini ileri sürer. **(DIA)** Buna karşılık R.M. Cook ve R.V. Nicholls, MÖ 630 yıllarına tarihlenen bir önceki evrede peristasis'in olduğunu ve buyüzdün de evrede de aynı özelliğın korunmuş olduğunu belirtir. Cook ve Nicholls peristasis için 11 x 15 sütun, Akurgal ise 6 x 10 sütun önerirler. Yeni araştırmalara göre yükseklikleri 8-8,5 m olan sütunlar, 2,31 m aralıklarla yerleştirilmişlerdir. Ancak bunlar tamamen varsayımdır. Tapınağın üst yapısına ait olduğu kesin olarak bilinen hiçbir buluntu eleğememiştir. Ancak Nicholls, tapınak için taş bir üstyapı önerirken Akurgal ahşap önerir. Ancak tapınağın tamamlanmadan yıkıldığı göz önüne alınırsa, üst yapı belki de hiç tamamlanmamıştır.

(DIA) Tapınağın bu evresinde ilk kez, üst yapı hariç tümüyle taş malzeme kullanılmıştır. Temelde kullanılan ana malzeme yerli andezittir. Tapınağın duvar ve sütunlarında Phokaia kökenli kolay işlenebilen **tüf taşı** kullanılmıştır. İnşasında dötgen ve çokgen (*polygonal*) biçimli, orta büyüklükte bloklar kullanılan teras ve platform duvarları taş işçiliğı, teknik bakımdan kendi çağının en iyi örneğini sunar.

Tapınak alanında bulunan sütun tarmburlarının ve kaidelerini üzerinde kaldırma ve yerleştirme amacıyla kullanılan mahmuzlar korunmuştur. Benzer örnekler Lesbos Adası'ndaki Klopedi'deki tapınak ile Assos Athena Tapınağı'nda da görülür.